

Spis treści

Wprowadzenie	7
---------------------------	----------

Rozdział 1

PARADYGMAT CYWILIZACYJNY

W ANALIZIE POLITYKI MIĘDZYNARODOWEJ

ŚWIAT WIELU CYWILIZACJI	11
-------------------------------	-----------

1. Niecywilizacyjne paradygmaty stosunków międzynarodowych	11
2. Charakterystyka paradygmatu cywilizacyjnego	14
3. Cywilizacje – cechy i struktura	17
4. Historyczne relacje między cywilizacjami. Trzy fazy rozwoju	23
5. Zagadnienie cywilizacji uniwersalnej	27
6. Cywilizacja Zachodu: jej cechy a nowoczesność	33
7. Modernizacja, westernizacja i reakcja cywilizacji niezachodnich	35
8. Podsumowanie i wnioski	38

Rozdział 2

KSZTAŁTOWANIE SIĘ NOWEGO UKŁADU SIŁ

MIĘDZY CYWILIZACJAMI I ROLA PAŃSTW-OŚRODKÓW	51
---	-----------

1. Schyłek Zachodu i wzrastanie innych cywilizacji	51
2. Łączenie się państw według przynależności cywilizacyjnej	57
3. Zachód i tworzenie więzi w jego obrębie	61
4. Rosja jako państwo-ośrodek cywilizacji prawosławnej	64
5. Odrodzenie religijne w kulturach niezachodnich	68
6. Azjatycka afirmacja i cywilizacja chińska	71
7. Odrodzenie Islamu. Dynamika krajów muzułmańskich	77
8. Turcja jako kraj na rozdrożu	84
9. Podsumowanie i wnioski	88

Rozdział 3**KONFLIKTY MIĘDZY CYWILIZACJAMI W SKALI GLOBALNEJ
(MAKROSKALI): PODŁOŻE, ROZWÓJ, PERSPEKTYWY 102**

1. Dwie odmiany cywilizacyjnych konfliktów 102
2. Zachodni uniwersalizm i jego płaszczyzny 104
3. Islam i Zachód – nieuchronny konflikt? 115
4. Relacje chińsko-azjatycko-amerykańskie jako potencjalne
źródła destabilizacji 121
5. Przyszłość relacji w Azji Wschodniej w obliczu potęgi Chin 127
6. Cywilizacyjne sojusze przeszłości 132
7. Podsumowanie i wnioski 136

Rozdział 4**ZDERZENIA CYWILIZACJI W SKALI LOKALNEJ 154**

1. Wojny na liniach granicznych. Wojny okresu przejściowego 154
2. Konflikty na liniach granicznych a islam 161
3. Wojny kresowe – dynamika i przykłady 164
4. Wstrzymywanie wojen kresowych 174
5. Podsumowanie i wnioski 177

Rozdział 5**WYJĄTKOWOŚĆ CYWILIZACJI ZACHODU, ZAGROŻENIA,
PRZED KTÓRYMI STOI, I ŚRODKI ZARADCZE 182**

1. Kryzys Zachodu 182
2. Jak ochronić Zachód? 185
3. Poszukiwanie wspólnych cech cywilizacji i zagrożenia dla Cywilizacji 189
4. Podsumowanie i wnioski 192

Zakończenie:**CZY TEORIA SAMUELA HUNTINGTONA JEST TRAFNA? ..... 199****Literatura 209**

Wprowadzenie

Książka Samuela Phillipsa Huntingtona (1927-2008) *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego* ukazała się w roku 1996. W zamierzeniu autora miała być rozwinięciem i pogłębieniem jego artykułu *Zderzenie cywilizacji?*, który ukazał się w roku 1993 w „Foreign Affairs”. Huntington nadmienia, że według redaktorów pisma artykuł ten w ciągu trzech lat od chwili jego ukazania się wywołał więcej dyskusji niż jakikolwiek inny opublikowany na łamach czasopisma w okresie ostatnich pięćdziesięciu lat. Zasadnicza teza artykułu mówiła, że głównym i najbardziej niebezpiecznym wymiarem kształtującej się polityki globalnej będą konflikty między grupami należącymi do różnych cywilizacji. Ze względu na tak szeroki i różnorodny w swoim charakterze oddźwięk artykułu Huntington postanowił zgłębić poruszone w nim kwestie, poszerzyć problematykę i lepiej udokumentować postawione twierdzenia [Huntington 2011, s. 7-8].

Problematyka „zderzenia cywilizacji” nie utraciła, jak się zdaje, swojej wagi i nośności od czasu ukazania się książki Huntingtona. W 2011 roku Zbigniew Brzeziński pisał o niej następująco:

Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego to książka o przełomowym znaczeniu. Zdefiniowała na nowo sens chaosu, w jakim znalazł się dzisiejszy świat, i dostarczyła nowego zbioru pojęć służących interpretacji rozmaitych zawiłości naszego coraz bardziej kurczącego się globu [Brzeziński 2011, s. 3].

Ta bardzo przychylna ocena książki nie jest jednak – co zasygnalizowano już wyżej – powszechna. Trzeba przy tym podkreślić, że tezy Huntingtona łatwo mogą zostać poddane uproszczonej interpretacji, zwłaszcza gdy będzie ona miała charakter skrajny – idący w kierunku potępienia albo gloryfikacji. O możli-

wych uproszczeniach interpretacyjnych *Zderzenia cywilizacji* pisał Brzeziński, podkreślając, że rozwiązania polityczne, bazujące pod względem intelektualnym na książce Huntingtona, nie mogą sprowadzać się ani do biernej akceptacji uproszczonego determinizmu historycznego, ani do uznania konfliktu między cywilizacjami za rodzaj imperatywu moralnego i związanego z tym widzenia swojej własnej cywilizacji jako wyłącznie „dobrej” [por. Brzeziński 2001, s. 5]. Liczni badacze wysunęli szereg zastrzeżeń zarówno co do całości koncepcji Huntingtona, jak i jej poszczególnych tez, o czym będzie mowa dalej. Warto jednak już w tym miejscu zaznaczyć, że według słów autora *Zderzenia cywilizacji* jego książka nie jest dziełem naukowym z zakresu nauk społecznych, a raczej interpretacją ewolucji polityki światowej po zakończeniu zimnej wojny, stanowiącą pewien „paradygmat widzenia polityki globalnej”, który może być przydatny zarówno dla naukowców, jak i polityków. Paradygmat ten nie wyjaśnia wszystkiego, co dzieje się w tej polityce, jednak jest bardziej użyteczny niż inne paradygmaty. Żaden zresztą paradygmat tego rodzaju nie jest aktualny zawsze [Huntington 2011, s. 8-9].

Autorom niniejszej monografii przyświecały dwa zasadnicze cele. Pierwszym z nich było zrekonstruowanie głównych tez wypowiedzianych przez Samuela Huntingtona w jego najbardziej znanej pracy. Jednym z motywów takiego podejścia była chęć uprzyświecenia polskiemu Czytelnikowi zawartych w niej treści. Treści te bowiem ujęte są raczej w układ spiralny¹ niż linearny, co w pewnej mierze nie ułatwia ich przyswojenia i sprawia, że rozważania Huntingtona mogą jawić się jako nieco rozwlekłe, przepełnione szczegółami, mało przejrzyste. Tego spiralnego układu nie dało się całkowicie uniknąć, jednak autorzy starali się przynajmniej do pewnego stopnia go złagodzić. Stąd też wynika nieco inne niż zaproponowane przez autora *Zderzenia cywilizacji* ustrukturuowanie rekonstruowanych treści. Prezentacja ta jest dość szczegółowa, chodziło bowiem o to, aby uniknąć uproszczeń i dać możliwie pełny obraz Huntingtonowskiego sposobu prowadzenia narracji.

Celem drugim była próba oceny ważniejszych twierdzeń Huntingtona, zbadanie ich uzasadnienia, zestawienie ich ze zgodnymi albo przeciwnymi im twierdzeniami i teoriami innych autorów, a także postawienie pytań i hipotez służących dalszemu badaniu. Cel ten ze względu na obszerność treści *Zderzenia cywilizacji* oraz literatury komentującej nie mógł zostać osiągnięty w spo-

---

¹ W układzie spiralnym te same treści powtarzają się później w postaci rozszerzonej i pogłębionej, w linearnym natomiast – treści zostają przedstawione kolejno, a potem już do nich się nie powraca.

sób kompletny. W tym punkcie autorzy odwoływali się nierzadko do przytoczonych już argumentów w sporze o „zderzenie cywilizacji”. Intencją było zapewnienie jak największej przejrzystości, zwłaszcza w zakresie oddzielenia opisu rozważań samego Huntingtona od uwag i komentarzy – stąd te ostatnie umieszczone zostały pod koniec każdego z rozdziałów oraz w części podsumowującej całość książki. Jednak niektóre odautorskie komentarze i uzupełnienia znalazły się w przypisach, co było podyktowane tym, że w niektórych przypadkach komentarz umiejscowiony bezpośrednio pod omawianymi treściami wydawał się lepszy niż przeniesiony w dalsze miejsce.

W rozdziale pierwszym (*Paradygmat cywilizacyjny w analizie polityki międzynarodowej. Świat wielu cywilizacji*) zostały przedstawione paradygmat cywilizacyjny oraz inne paradygmaty badania stosunków międzynarodowych, sposób rozumienia cywilizacji przez Huntingtona, jego odpowiedź na pytanie, czy powstaje cywilizacja uniwersalna, a także to, czym jest według niego cywilizacja zachodnia oraz niesiona przez nią westernizacja i modernizacja. Rozdział drugi (*Kształtowanie się nowego układu sił między cywilizacjami i rola państw-ośrodków*) prezentuje rozważania dotyczące upadku Zachodu i wzrastania innych cywilizacji, integrowania się państw i społeczeństw zgodnie z ich przynależnością kulturową, odrodzenia religijnego w drugiej połowie XX wieku. Szczególne znaczenie mają tutaj zjawiska określane jako azjatycka afirmacja i Odrodzenie Islamu. Rozdział trzeci (*Konflikty między cywilizacjami w skali globalnej (makroskali): podłoże, rozwój, perspektywy*), wychodząc od rozróżnienia globalnego i lokalnego wymiaru międzykulturowych konfliktów, podnosi zagadnienie zachodniego uniwersalizmu oraz opisuje dwa zasadnicze – w przekonaniu autora *Zderzenia cywilizacji* – pola cywilizacyjnych zderzeń: relacje Zachodu ze światem islamu oraz relacje w Azji Wschodniej ze szczególnym uwzględnieniem wzrostu potęgi Chin. Z kolei rozdział czwarty (*Zderzenia cywilizacji w skali lokalnej*) podejmuje problematykę lokalnych starć cywilizacyjnych, ich dynamiki oraz wstrzymywania. Piąty, ostatni, rozdział monografii odnosi się do przekonań Huntingtona dotyczących wyjątkowości cywilizacji Zachodu, sposobów jej ochrony oraz poszukiwania wspólnego dorobku wszystkich kultur, który można określić przez „Cywilizację” pisaną dużą literą. Każdy z powyższych pięciu rozdziałów zawiera kończący go podrozdział *Podsumowanie i wnioski*, gdzie treści danego rozdziału ujęte są w formie tez, numerowanych kolejno i oznaczanych (T1), (T2) itd. Przy niektórych tezach umieszczono ich uzasadnienia, oznaczane również kolejnymi numerami za pomocą zapisów (T1U1), (T1U2) (odpowiednio: uzasadnienie pierwsze pierwszej tezy, uzasadnienie drugie pierwszej tezy). Przewidywania

Huntingtona oznaczono symbolami (P1), (P2) itd., natomiast jego zalecenia – zapisami (Z1), (Z2) itd. Powyższe tezy, przewidywania i zalecenia autorzy próbowali poddać krytycznej ocenie, a w *Zakończeniu* – biorąc pod uwagę treść tych ocen – zaproponować określony kierunek odpowiedzi na pytanie o trafność teorii Samuela Huntingtona.

Za podstawę rekonstrukcji poglądów Huntingtona przyjęto przede wszystkim polskie wydanie *Zderzenia cywilizacji* z roku 2011 w tłumaczeniu Hanny Jankowskiej z przedmową Zbigniewa Brzezińskiego (Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA SA). Ostatnie polskie wydanie książki (2018, Wydawnictwo Zysk i S-ka) nie zawiera zmian w stosunku do wydania z roku 2011 i wydań wcześniejszych. Posiłowano się także oryginalnym wydaniem książki z roku 1996 (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York 1996). Autorzy sięgnęli również do innych prac autora *Zderzenia cywilizacji* – przede wszystkim do *Trzeciej fali demokracji* (1991, wydanie polskie 1995), a także w mniejszym stopniu do *Kim jesteśmy? Wyzwania dla amerykańskiej tożsamości narodowej* (2004, wydanie polskie 2007). Ze względu na częste odnoszenie się w tekście do *Zderzenia cywilizacji* z roku 2011 zastosowano skrócony zapis odwołań w systemie harwardzkim w postaci skrótu ZC (np. zamiast „Huntington 2011, s. 10” stosuje się „ZC, s. 10”).